

ŠAUABTIJI U DALMACIJI I PANONIJI

MLADEN TOMORAD

Autor analizira šauabti figure kao jedan egipatski element prisutan na teritoriju rimskih provincija Dalmacije i Panonije. Razmatra njihovu upotrebu i vrijeme nastanka u drevnom Egiptu, a potom i njihovo rasprostranjivanje područjem Rimskog Carstva. U središnjem dijelu raspravlja o šauabtijima pronađenim na ovom području. Rasprava uključuje i do sada nepublicirane figure iz Solina (5), Ostrožca kod Bihaća (1) i Nina (1).

Šauabti na području Hrvatske

Arheološki muzeji u Hrvatskoj u okviru svojih raznovrsnih zbirki posjeduju i impresivnu zbirku egipatskih predmeta nabavljenih iz Egipta ili pronađenih na teritoriju Hrvatske¹ (uglavnom sitni materijal). Uz zbirke muzejskih institucija na hrvatskom prostoru postoji i velik broj privatnih zbirki čiji fundus uglavnom nije sustavno praćen i publiciran. Dominiraju primjerci koji su tijekom XIX. i XX. stoljeća nabavljeni u Egiptu.

Arheološki muzej u Zagrebu² može zbirku egipatskih umjetnina i spomenika zahvaliti nekadašnjoj kolekciji austrijskog generala Franza Kollera (1767.-1826.) koji je prikupio

1) Inventarne knjige domaćih muzejskih institucija sadrže vrlo malo podataka o mjestu, vremenu i okolnostima većine domaćih nalaza. Primjerci koji se danas čuvaju u raznim muzejskim zbirkama u njih su pristigli donacijama privatnih osoba koje su ih najčešće pronašli prilikom svojih istraživanja. Riječ o periodu XIX. stoljeća kada je velik broj amatera bio zainteresiran za arheološka istraživanja svoga kraja. Rezultati njihovih istraživanja bile su ponekad velike privatne zbirke. One su se prenosile u obitelji s koljena na koljena, a lokaliteti i okolnosti nalaza uglavnom su se s vremenom zaboravili.

2) Inventar Egipatske zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu (dalje: Inventar EZAMZ); GORENC, Marcel, Egipat, AMZ, Zagreb 1979. (dalje: GORENC, Egipat); MONNET SALEH, Janine, Les Antiquités égyptiennes de Zagreb, Paris-Mouton-La Haye 1970. (dalje: MONNET SALEH)

glavninu izložaka njenog današnjeg sastava.³ Dio je dobiven donacijom privatnih osoba i darom egipatske vlade.⁴ Zbirka se sastoji od oko 2300 primjerka od kojih većinu čine sitna plastika (skarabeji, amuleti, šauabti, kipići bogova, pločice, nakit, kanope), ali vrijedni su primjerci stela, knjige mrtvih, mumija i sarkofaga koji su u znatno manjem broju. U zbirku su uključeni i predmeti egipatske provenijencije pronađeni na teritoriju Hrvatske.⁵ Inventar zbirka Arheološkog muzeja u Zagrebu ne navodi šauabti figure pod njihovim imenom. Treba ih tražiti među mnoštvom kipića boga Ozirisa. Šauabtije iz Kollerove zbirke obradila je Janine Monnet Saleh tijekom pedesetih godina ovog stoljeća. Rezultat istraživanja objavila je u svojoj doktorskoj disertaciji pod nazivom *Les Antiquités égyptiennes de Zagreb*.⁶ Prema njenim istraživanjima može se utvrditi da Kollerova zbirka sadrži 297 šauabti figura podrijetlom iz Egipta. Datirani su vremenskim rasponom od XVIII. dinastije do ptolomejskog perioda. Materijal i ikonografski oblici vrlo su različiti. Uz šauabtije iz Kollerove zbirke Arheološki muzej u Zagrebu posjeduje još 7 figura s prostora rimskih provincija Dalmacije i Panonije. (Tablica I.)

Egipatska zbirka Arheološkog muzeja u Splitu uglavnom sadrži statuete egipatskih bogova, šauabtije i amulete pronađene na teritoriju Dalmacije (Srednja Dalmacija, Solin i otoci).⁷ Šauabtije je obradio i publicirao Petar Selem⁸ tijekom 60-ih godina. Zbirka sadrži 9 šauabti figura. (Tablica I.)

Dubrovački muzej također posjeduje veliku zbirku egipatskih starina. Zbirka je uglavnom nastala donacijama braća Frane (Dubrovnik 1821.-?)⁹ i Nikole (Dubrovnik 1823.-Beč 1892.)¹⁰ Amerlinga. Zbirka danas broji 136 predmeta od kojih svi potječu iz Egipta. Prema podacima iz inventarne knjige šauabtiji su zastupljeni s 24 figure. Zbirka nije istraživana i publicirana.

Znanosti poznate šauabti figure u Hrvatskoj nalaze se još u slijedećim zbirkama: 2 figure iz Čitluka u Franjevačkom samostanu u Sinju, 1 figura s Hvara nalik na šauabti (pseudošauabti) u privatnom posjedu A. Domančića (ranije je pripadala zbirci Marchi), 5 figura iz Salone u privatnoj je zbirci Carrara-Bratanić (danas vlasništvo dr. Tereze Marović), 1 figura iz Osijeka

3) O povijesti zbirke vidi: MIRNIK, Ivan & URANIĆ, Igor, *Gencza Kollerove Egipatske zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu, Zbornik radova "Naš museum"*, Zagreb 1999., 197-202

4) Inventar EZAMZ

5) Pet šauabti figura iz Salone (bivša zbirka Lanza), jedan šauabti iz Nina i jedan iz Ostrožca kod Bihaća. Iz Nina potječe još jedna nepoznata figura koju je u inventar unesena slijedećim opisom: "Kipić nekoga ženskoga u trudnom stanju prikazanoga božanstva od pečene zemlje". (Inv. br. 676). Vidi: *Inventar Egipatske zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu inv. br. 561-565 (Salona) i inv.br. 675 (Nin)*. Glavna inventarna knjiga Arheološkog muzeja u Zagrebu inv. br. 348 (Ostrožac).

6) MONNET SALEH, 127-162

7) SELEM, Petar, *Egipatska božanstva u Arheološkom muzeju u Splitu, VAHD, LXI, Split 1959.*, 95-107 (dalje: SELEM, *Egipatska božanstva*); SELEM, *Egipatski šauabtiji i amuleti 125-144*; SELEM, Petar, *Izidin trag, Split 1997.* (dalje: SELEM, *Izida*)

8) SELEM, Petar, *Egipatska prisutnost u našoj antici, Telegram, br. 88 od 29. XII. 1961.*, god. II., Zagreb 1961., 4; SELEM, Petar, *Egipatski šauabtiji i amuleti u Arheološkom muzeju u Splitu, VHAD, LXIII-LXIV (1961-1962.)*, Split 1969., 125-144, Tab. XIV-XXI

9) Franc Amerling živio je u drugoj polovici XIX. stoljeća u Kairu. 1872. g. darovao je Domorodnom muzeju u Dubrovniku veliku zbirku arheoloških predmeta iz dugo prikupljane kairske zbirke. S ostalom braćom bio je angažiran pri osnutku samog Muzeja kojem je obitelj Amerlinga darovala i mnoge druge predmete prikupljene u gotovo cijelom svijetu.

10) Nikola (Niko) Amerling od 1842. živio je u Aleksandriji, a Egipat je napustio prilikom engleske okupacije 1882. godine. 1872. g. darovao je Domorodnom muzeju zbirku staroegipatskih i orijentalnih predmeta.

nalazi se u Muzeju Slavonije u Osijeku. Sve figure su nalazi s područja Dalmacije i Panonije. Uglavnom ih je publicirao i obradio Petar Selem tijekom 70-ih godina.¹¹ (Tablica I.)

Prilikom arheoloških istraživanja tijekom 90-ih godina na lokalitetu Kazale kod Filipana u Istri pronađena je jedna šauabti figura. Nalaz su objavili Klara Buršić-Matijašić i Robert Matijašić 1998.¹² (Tablica I). Analiza figure još nije objavljena.

Od ukupnog broja šauabtija koji se čuvaju u raznim zbirkama u Hrvatskoj 321 ili oko 92% otpada na primjerke podrijetlom iz Egiptu. Ovi primjerci su uglavnom putem posrednika dospjeli u različite zbirke tijekom XIX. i XX. stoljeća. Na teritoriju rimskih provincija Dalmacije i Panonije prilikom arheoloških istraživanja tijekom XIX. i XX. stoljeća otkriveno je 27 primjeraka ili 8% od ukupnog broja šauabtija koji se čuva u Hrvatskoj.¹³

Šauabti (definicija, upotreba, povijest, materijali i izrada)

Šauabti figure važan su element egipatskog kulta mrtvih i pogrebnih rituala¹⁴. Kako su se u doba ptolomejske i rimske vladavine Egiptom razni egipatski kultovi (Amon-Jupiter, Harpokrat, Hathor, Horus, Izida, Oziris, Serapis) proširili Mediteranom, tako su se i šauabti figure pojavile u provincijama Dalmaciji i Panoniji.

Šauabti (ushabti, shawabti)¹⁵ u literaturi se najčešće definira kao: "figura nađena u egipatskim grobnicama od Srednjeg kraljevstva¹⁶ nadalje, često u velikom broju, a obično u svojstvu prikaza mumije s poljodjelskim oruđem. Šauabti je trebao služiti kao magična

11) SELEM, Petar, Egipatski šauabtiji iz zbirke Carrara-Bratanić, VHAD, LXV-LXVII (1963-1965.), Split 1971., 113-117, Tab. XXVII-XXXI; SELEM, Petar, Nekoliko zapažanja o difuziji egipatskih kultova po rimskoj Dalmaciji, VHAD, LXXII-LXXIII, Split 1979.

12) Članak sadrži samo podatak o nalazu šauabtija i njegovu fotografiju. Nema nikakvih podataka o njegovim dimenzijama, materijalu, očuvanosti, okolnostima i točnom datiranju nalaza., eventualnom natpisu i sl. Vidi: BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, Klara & MATIJAŠIĆ, Robert, Arheološka topografija Prodola i Filipane – Topografia archaeologica di e Filipan/Filippiano, Histria archaeologica, 27/1996., Pula travanj 1998., 10-11, sl. 2

13) Ovdje se ostavlja mogućnost da brojka nije potpuna jer se u depovima muzeja možda krije još poneki zametnuti primjerak. U Hrvatskoj se nalazi i veliki broj uglavnom sitnog egipatskog materija koji se čuva u brojnim privatnim zbirkama. One su uglavnom u potpunosti nepoznate javnosti.

14) Opis pogrebne povorke daje Herodot u drugoj knjizi; HERODOTUS, The histories, II, Translated by Aubrey de Séincourt 1954., Penguin books, London / New York 1972. (dalje: HERODOTUS, The histories, II). Koristan je i prijevod Avgusta Musića iz prošlog stoljeća. Herodotova povijest, Prijevodi grčkih i rimskih klasika, MH, I. (Knjiga od I.-IV.) Zagreb 1887. i II. (Knjiga od V.-IX.); Dobar pregled pogrebnih običaja u cjelokupnom njihovom bogatstvu (postupak s preminulim, mumifikacija, pogreb, pogrebne povorke, vrste pogreba, sudenje preminulima u zagrobnom svijetu, izradu grobnica, pogrebne tekstove, izradu sarkofaga itd.) daje djelo iz sredine prošloga stoljeća: GARDNER WILKINSON, John, The Ancient Egyptians - Their life and customs, II, 1853. reprint London 1994., str. 356-400 (dalje: GARDNER WILKINSON, II); U obradi problematike ipak prikladnija je monografija: WALLIS BUDGE, E. A., The mummy - Funeral rites & customs in Ancient Egypt, Cambridge 1893. reprint London 1995. (dalje: BUDGE, The mummy); Uz egipatske grobnice i tekstove piramida bogatiji pisani i slikani izvor je obično Knjiga mrtvih u kojoj se uz mnoge magične formule navode sve predradnje i postupci u vezi sa tijelom preminuloga koji mu trebaju omogućiti miran i uspješan zagrobni život; WALLIS BUDGE, E. A., The book of dead - The hieroglyphic transcript and english translation of the Papyrus of Ani, New Jersey 1994. (dalje: BUDGE: The book of dead)

15) U svjetskoj literaturi još nije ujednačen naziv za šauabti figure. Tako često uz naziv "shabti" ili "ushabti" nalazimo na starije nazive "ushabti" i "shawabti"; Vidi npr.: GRIMAL N., A history of Ancient Egypt, Oxford 1995., 285; WALLIS BUDGE, The mummy, 171, 211-215 i Sir GARDINER, Alan, Egypt of the Pharaohs, London-Oxford-New York 1961.

16) Prema konvencionalnoj kronologiji Srednje kraljevstvo počinje o. 2040 g. pr. Kr. (odnosno 2023 g. pr. Kr.). Kronologija uzeta iz djela: KUHRT, Amelie, The Ancient Near East c. 3000-330 BC, I, London / New York 1995., 161 (dalje: KUHRT, Ancient Near East)

zamjena kada bi preminuli bio pozvan da obavlja fizičke poslove u podzemnom svijetu¹⁷.

Egipatska riječ za ove figure bila je ushabti i shawabti, a korijen joj je u egipatskoj riječi wSb što znači odgovor.¹⁸

Egipćani su vjerovali da u zagrobnom svijetu moraju obavljati fizičke poslove za kralja mrtvih Ozirisa kao i za zemaljskog vladara faraona. Zemaljski vladar je u periodu uoči godišnjih poplava Nila zahtijevao od stanovništva da za državu obavlja različite projekte (građenje kanala za navodnjavanje, čišćenje kanala), a u vrijeme i nakon poplava obradu polja i ubiranje plodova. U drugim dijelovima godine stanovništvo je za vladara obično obavljalo razne građevinske radove. Bogati ljudi bili su za svoga života oslobođeni radne obveze, a poslove su za njih obavljali unajmljeni radnici. Za razliku od svakodnevnog života u svijetu mrtvih svi su se morali baviti ratarstvom¹⁹. Stoga se od Srednjeg kraljevstva u grobnicama mrtve opskrbljivalo šauabti figurama koje su umjesto njih u zagrobnom svijetu obavljale fizičke poslove. Šauabti figura je najčešće morala puniti vodom kanale i zaorane brazde, orati i nositi pustinski pijesak s Istoka na Zapad.²⁰ Figurice u obliku mumija su trebale zamijeniti mrtve u njihovoj službi u svijetu mrtvih. Ipak, kada se prvi puta pojavili u Srednjem kraljevstvu, funkcija šauabtija bila je prvenstveno da odgovaraju u ime pokojnikova ba²¹ kad ga bogovi pozovu na sud. U Srednjem kraljevstvu likove ka²² prikazivali su kao mumije. U Novom kraljevstvu²³ likovi ka sjedinili su se s figurama koje su nosile pokojnikovo ime²⁴.

Na šauabti figurama vrlo često javlja se formula shđ Wsir²⁵ koja u prijevodu znači "prosvjetljeni Oziris", a koja se može vezati uz ulogu šauabtija u zagrobnim ritualima te uz presudnu Ozirisovu ulogu pri zagrobnoj regeneraciji, odnosno dovesti u vezu sa simbolima ponovnog vraćanja u život.

Šauabti su izrađeni od kamena, alabastra, drveta, gline, metala, ponekad sa plavom,

17) O ulozu šauabti figura i njihovoj definiciji vidi: Collins dictionary of archcology, s. v. shabti ili ushabti, Glasgow 1992., (edited by BAHN), 451; SHAW, Ian & NICHOLSON, Paul, Dictionary of Ancient Egypt, s. v. shabti (dalje: SHAW & NICHOLSON, Dictionary of Ancient Egypt); BUNSON, Margaret, A dictionary of Ancient Egypt, s. v. shabti, Oxford / New York 1995. (dalje: BUNSON, Dictionary of Ancient Egypt); WALLIS BUDGE, The mummy, 171, 211-215; GARDNER WILKINSON, II

18) SHAW & NICHOLSON, Dictionary of Ancient Egypt, s. v. shabti; BUNSON, Dictionary of Ancient Egypt, s. v. shabti

19) IONS, Mitologija, 13-15

20) BUDGE, The mummy, 172

21) Ba je možda najbolje karakterizirati kao neku vrstu duše. Često se u egipatskih grobnicama prikazivala kao ptica s ljudskom glavom. Vidi: BUNSON, Margaret, Dictionary of Ancient Egypt, s. v. ba; SHAW & NICHOLSON, Dictionary of Ancient Egypt, s. v. ba

22) Ka je staroegipatski izraz koji izražava duhovnu bit koja egzistira u ljudskom obliku, a koja je ipak zadržala svoju posebnost. Ona se smatra vodećom snagom cijelokupnog ljudskog života. Dok za vrijeme ljudskog života egzistira u čovjeku, ka je u kraljevstvu mrtvih vrhovna snaga. Vidi: BUNSON, Dictionary of Ancient Egypt, s. v. ka

23) Prema konvencionalnoj kronologiji Novo kraljevstvo traje od 1552/1550. g. pr. Kr. do 1069. g. pr. Kr. Vidi: KUERT, Ancient Near East, I, 185. Prema istraživanjima protčkih dvadesetak godina na osnovi papirusa iz Amarna, proučavanja zvijezda i Biblije znanstvenici na čelu s Davidom M. Rohlom pokušavaju sastaviti tzv. "Novu kronologiju" prema kojoj Srednje kraljevstvo započinje u drugoj polovici XVIII. st. pr. Kr., a traje do 1450. g. pr. Kr. Istim proračunima Novo kraljevstvo počinje oko 1193. g. pr. Kr. Vrlo jak konzervativni krug pokušava omalovažiti Rohlav rad. David Rohl svoje teze zasniva na proučavanju popisa svetih bikova Apisa i na usporedbama Biblije s natpisima u Egiptu. Pretpostavlja sinkronost više dinastija. Vidi: ROHL, David M., Pharaohs and kings - A biblical quest, New York 1995.

24) IONS, Mitologija, 132.

25) SELEM, Petar, Egipatski šauabtiji i amuleti u Arheološkom muzeju u Splitu, VAHD, LXIII-LXIV (1961-1962.), Split 1969., 126, 127 (dalje: SELEM, Egipatski šauabtiji i amuleti)

zelenom, smeđom ili crvenom glazurom²⁶. Stavljali su se na pod grobnice, u posebno za tu svrhu načinjene drvene kutije ili u mrtvačke sanduke pored nogu mumije²⁷

Pojavili su se za XIII.²⁸ dinastije kada su se najviše izrađivali od kamena, vapnenca, zatim od drveta pa i od granita. U ovo doba figura se izrađivala ruku prekrivenih na prsima. Ruke su ponekad prekrivene zavojima. Na figurama se još uvijek ne pojavljuje poljodjelsko oruđe karakteristično za šauabtije iz razdoblja kasnijih dinastija. Natpis na njima obično sadrži ime i titulu preminuloga. Plave, zelene, smeđe i crvene glazirane figure²⁹ javljaju se od XVIII.³⁰ do XXVI.³¹ dinastije. Za XVIII. dinastije javljaju se prvi puta figure koje nose motiku, pijuk i vrećicu. S XIX.³² dinastijom mijenja se izgled šauabtija koji sada umjesto karakterističnog povoja mumije na sebi ima pregaču.³³ U vrijeme XXVI. dinastije figure nadalje nose gore navedeni poljodjelski alat, ali sada stoje na četvrtastom podnožju, a na leđima imaju pravokutnu izbočinu. Sada se izrađuju u kalupima, a odljevi se kasnije prekrivaju svijetlim modro-zelenim bojama. Izgleda da se u periodu od XXII. do XXIV.³⁴ dinastije šauabtiji nisu prilagali u grobnice. Od XXVI. dinastije izrađuju se s mnogo manje pažnje³⁵, natpisi se smanjuju. Do ptolomejskog razdoblja³⁶ (330. do 30. g. pr. Kr.) figure postaju vrlo malene, a natpisi se više uglavnom i ne koriste.³⁷

U vrijeme Novog kraljevstva šauabti figure prilagale su se u grobnice u velikim količinama. Savršeno opremljena grobnica sadržavala je čak 401 šauabtija: 365 za svaki dan u godini i 36 nadglednika, na otprilike 10 radnika.³⁸

VI. poglavlje³⁹ egipatske Knjige mrtvih⁴⁰ poznato je kao tzv. "Poglavlje o šauabtijima", a ono je u Anijevim papirusima sadržano unutar poglavlja CLIIa-XIII. pod nazivom "Tekstovi

26) BUDGE, The mummy, 212; FLINDERS PETRIE, William, The arts & crafts of Ancient Egypt, London 1909., reprint 1996., 113 (dalje: PETRIE, The arts & crafts)

27) BUDGE, The mummy, 211

28) Prema konvencionalnoj kronologiji XIII. dinastija od 1784. do 1640. g. pr. Kr. Vidi: BUNSON, Dictionary of Ancient Egypt, s. v. dynasties; SHAW & NICHOLSON, Dictionary of Ancient Egypt, s. v. dynasties

29) PETRIE, The arts & crafts, 113

30) Prema konvencionalnoj kronologiji XVIII. dinastija od 1550. do 1307. g. pr. Kr. Vidi: BUNSON, Dictionary of Ancient Egypt, s. v. dynasties; SHAW & NICHOLSON, Dictionary of Ancient Egypt, s. v. dynasties

31) Prema konvencionalnoj kronologiji XXVI. Saitska dinastija od 664. do 525. g. pr. Kr. Vidi: KUHRT, Ancient Near East, II, 636

32) Prema konvencionalnoj kronologiji XIX. dinastija od 1307. do 1196. g. pr. Kr.; Vidi: BUNSON, Dictionary of Ancient Egypt, s. v. dynasties; SHAW & NICHOLSON, Dictionary of Ancient Egypt, s. v. dynasties

33) Klasični odjevni predmet drevnih Egipćana.

34) Kako se u ovom Trećem međurazdoblju isprepliću dinastije, teško je utvrditi točno vrijeme, ali radi se približno o razdoblju između 945. i 715. g. pr. Kr. (iako već oko 780. g. pr. Kr. počinje XXV. dinastija). Vidi: KUHRT, Ancient Near East, II, 624

35) PETRIE, The arts & crafts, 132

36) Dinastiju je utemeljio Aleksandrov general Ptolemej Lag, a trajala je svc do Kleopatrine smrti 30. g. pr. Kr.

37) BUDGE, The mummy, 212

38) HOBSON, Christine, Exploring the World of Pharaohs - A complete guide to Ancient Egypt, London 1993., 169

39) BUDGE: The book of dead, 30

40) Knjiga mrtvih skup je magičnih formula i čarolija koje su obično pisane na papirusu koji je ponekad ilustriran. Naročito je popularna od vremena Novog kraljevstva (1550.-1070. g. pr. Kr.). Svrha Knjige mrtvih prvenstveno je da uputi preminulog kako će prebroditi opasnosti života poslije smrti, da ih nauči kako će poprimiti oblik nekoliko mističnih bića te da im da lozinke uz koje će moći stupiti na pojedine razine podzemnog svijeta. Formule su učile pokojnika kako će se ponašati pred mnogobrojnim božanstvima svijeta

u pogrebnoj komori” - “Govor Šauabti figure ili “Poglavlje neobavljanja poslova u Khert-Neteru”.⁴¹

Tekst glasi:

“Presvijetli Ozirise Ani, čija je riječ istina:

Pozdrav, Šauabti figuro! Ako Oziris Ani odluči da se neki posao treba obaviti u Khert-Neteru, omogući da se sve što mu stoji na putu odstrani bez obzira treba li: orati polja, ispuniti kanale vodom ili nositi pijesak od Istoka na Zapad.

Šauabti figura odgovara: “Ja ću to učiniti, ja sam ovdje kada On pozove”.⁴²

Hijeroglifska transkripcija VI. poglavlja Knjige mrtvih (poglavlje CLLa-XIII. Anijeve papirusa) pod nazivom “Govor šauabti figure” ili “Poglavlje neobavljanja poslova u Khert-Neteru”

mrtvih. Knjiga se sastoji od oko 190 nezavisnih poglavlja (ili dijelova), ali danas nije pronađen niti jedan papirus koji bi ih sve u potpunosti sadržavao. Ove formule, čarolije i lozinke stavljale su se u grobnice od 1600. g. pr. Kr. nadalje, ali ima naznaka da su se počele upotrebljavati još u vrijeme Srednjeg kraljevstva (od XII. dinastije nadalje). Ovdje se koristimo engleskim prijevodom Anijeve papirusa koji sadržava jednu verziju Knjige mrtvih. Pronađen je u Tebi u grobnici pisara Anija. Vlasništvo je Britanskog muzeja od 1888. godine. Vidi: BUNSON, Dictionary of Ancient Egypt, s. v. Book of dead; BUDGE: The book of dead, 217

41) BUDGE: The book of dead, 624-629; BUDGE, The mummy, 214

42) Slobodan prijevod. Engleski original: BUDGE: The book of dead, 629; BUDGE, The mummy, 214

Rasprostiranje egipatskih kultova i šauabti figura po Rimskom Carstvu

Egipat se u vrijeme posljednje, ptolomejske dinastije (330. pr. Kr. do 30. pr. Kr.) pod utjecajem helenističke kulture otvara cjelokupnom mediteranskom prostoru.⁴³ Posljedica je otvaranje egipatskih svetišta prednjoazijskim i helenističkim utjecajima. Nadalje egipatski kultovi (najčešće Izide, Ozirisa, Serapisa i Horsa) kao i predmeti vezani uz egipatske pogrebne ceremonije zajedno s istočnim kultovima Mitre, Kibebe, Velike Majke (Magna Mater), judaizmom i ranim kršćanstvom, šire se pomorskim vezama, trgovinom, vojnim putovima sve do krajnjih granica tzv. "staroga svijeta", na jugu do Etiopije, na istoku do Indije, a na zapadu do krajnjih granica sjeverne Afrike (Tanger)⁴⁴. Neki segmenti egipatske religije dobili su mediteranski karakter, s kojim su se u vrijeme Rimskog Carstva proširili na sjever do rijeka Rajne i Dunava, a na zapad do gornje Galije i Britanije. Granice širenja istočnih kultova poklopile su se s granicama Rimskoga Carstva.⁴⁵

Orijentalna božanstva uvedena su u rimski panteon već krajem III. st. pr. Kr., a prvi su hramovi Izide i Serapisa podignuti 220. g. pr. Kr.⁴⁶ Po završetku drugog punskog rata 201. g. pr. Kr. privremeno su uklonjeni istočni elementi iz rimskog panteona.⁴⁷

Intenzivnije širenje egipatskih kultova počelo je potkraj Republike. U I. st. pr. Kr. kultovi Izide⁴⁸ i Serapisa⁴⁹ prodrli su u Italiju pretežno kao vjera nižih slojeva.⁵⁰ U Sulino⁵¹ vrijeme (prva četvrtina I. st. pr. Kr.) u Rimu je zabilježena egipatska općina. No u vrijeme Republike

43) Širenje egipatskih kultova jedan je aspekata višeslojne politike Ptolemejevića prema Kreti i Egejskom moru. Učvršćivanjem egipatske religije na ovom prostoru omogućio je jači utjecaj Egipta na istočnom Sredozemlju. Veze Egipata i Krete sežu još u 2. tisućljeće pr. Kr., ali intenzivni politički utjecaj Egipta valja tražiti u III. stoljeću u vrijeme vladavine dinastije Ptolemejevića. Preko uporišta u gradu Itanu (Itanos) na Kreti onis u nastojali širiti svoj utjecaj na Egejski prostor. Na Kreti i Delosu tako nalazimo čitav niz natpisa i svetišta posvećenih egipatskim bogovima. Opširnije o Egipatskom utjecaju na Kreti i tamošnjim nalazima vidi: SPYRIDAKIS, Stylianos, *Ptolemaic Itanos and Hellenistic Crete*, University of California Publications in History vol. 82, Los Angeles 1970. O vezama Egipata s Egejskim prostorom vidi: TURCAN, *Cults*, 81-85

44) U drugoj polovici ovog stoljeća pronađeni su u Tangeru i Katangi dokumenti koji dokazuju širenje egipatskih kultova gotovo po čitavom teritoriju Afrike. SELEM, Petar, *Egipatska prisutnost u našoj antici*, Telegram, 88, Zagreb 1961., 4 (dalje: SELEM, Telegram)

45) Opširnije o širenju egipatskih kultova Rimskim Carstvom vidi: TURCAN, Robert, *The cults of the Roman Empire*, Oxford 1996. (dalje: TURCAN, *Cults*) i WITT, R. E., *Isis in the Graeco-Roman world*, London 1971. (dalje: WITT, *Isis*)

46) Nije točno zabilježen položaj hramova. U kasnijem periodu hramovi su bili podignuti između Kapitola i Marsova polja, te na Eskvinalu. Vidi: ZAMAROVSKY, Vojtech, *Junaci antičkih mitova - Leksikon grčke i rimske mitologije*, Zagreb 1973., s.v. Serapis, 275

47) JURKIĆ-GIRARDI, Vesna, *Rasprostranjenost kulta Magnae Matris na području Istre u rimsko doba*, *Histria archaeologica*, III., sv. 1, Pula 1972., 43 (dalje: JURKIĆ-GIRARDI, *Magna Matris*)

48) Općenito o Izidi, obilježjima njena kulta u predhelenističkom i helenističkom Egiptu, širenju kulta i nalazima na području Rimskog Carstva vidi: WITT, *Isis*

49) Serapis nije izvorno egipatsko božanstvo nego je azijskog porijekla. On je oblik Baala ili Ela koji se u heleniziranoj asirskoj koloniji Sinope na Crnom moru štovao kao Sar-apsi, gospodar morskih dubina. Prenesen u Egipat za Ptolemeja I. identificiran je s bogom User-hapijem, mrtvim bikom Memfisa. Prema drugom mišljenju Serapis je zapravo User-hapi koji se kasnije povezuje s bogom Sinope. Često se veže uz Ozirisa u položaju Izidina supruga pa tako zauzima mjesto kraljevskog mrtvog boga. Vidi: SHAW & NICHOLSON, *Dictionary of Ancient Egypt*, s. v. Serapis i SELEM, Petar, *Boginja s tisuću imena - Neki aspekti pojave egipatskih bogova u dalmatinsko-panonskom krugu*, HZZ, I, MH, Zagreb 1971., 291-292 (dalje: SELEM, *Boginja*)

50) TURCAN, *Cults*, 85

51) Sulla, Lucius Cornelius (138.-78. pr. Kr.) rimski general, političar i diktator (82.-79. g. pr. Kr.).

na egipatske se kultove nije gledalo s odobravanjem. U Cezarovo vrijeme u Rimu je postavljena Kleopatrina zlatna statua u liku Izide⁵² u hramu Venus genetrix⁵³. Carevi August (27. g. pr. Kr.-14. g. n. e.) i Tiberije (14.-37. g.) pružali su otpor širenju egipatskih kultova, a tek je 38. g., u vrijeme cara Kaligule (37.-41. g.), priznato njihovo štovanje. Kaligula je 38. g. na Martovu polju (Campus Martius) sagradio Izidin hram koji će kasnije uljepšati car Domicijan (81.-96. g.). Serapis je u Karakalino vrijeme (211.-217. g.) bio uzdignut na rang službenog i vrhovnog božanstva, a na Kvirinalu (Quirinalis) podignut mu je hram s posvetom Serapidi Deo. Od Kaligulina vremena, kad je Izida priznata ravnopravnim božanstvom, intenziviralo se širenje egipatskih kultova Rimskim Carstvom.

Carski kult povezuje se s egipatskim, a nailazimo i na likove egipatskih bogova u rimskim ratničkim odorama i s ratničkim simbolima (koplje, štit) što je naročito intenzivno u razdoblju od Domicijanove do Trajanove vladavine (81.-117. g.). Od vremena cara Komoda (180.-192. g.) Izida i Serapis službeno se javljaju i kao protektori carskih osoba.

Neki rimski carevi (Hadrijan, Trajan, Dioklecijan) bili su veliki štovatelji egipatske kulture pa su Rim i svoje palače obogaćivali raznim elementima najčešće donijetim iz Egipta. U današnjem Rimu brojni su obelisci egipatskog podrijetla dopremljeni upravo u ovom periodu. Najbolji primjer ovakvog odnosa prema egipatskoj kulturi vidljiv je u Dioklecijanovoj palači u Splitu, gdje se nalaze sfinge dopremljene iz Egipta.⁵⁴

Od kraja III. stoljeća egipatski kultovi slabe. U Rimu su posljednje svetkovine posvećene Izidi zabilježene 394. g. Posljednje službene svetkovine u čast egipatskih božanstava (Izide) uopće zabilježene su oko 535. kada su Justinijanove trupe u Egiptu zaslužile posljednje Izidine svećenike.⁵⁵

Početke širenja šauabti figura Sredozemljem valja tražiti u sredini I. tisućljeća pr. Kr. Naime, utvrđeno je da su fenički trgovci, a kasnije i Grci iz Naukratisa (Naucratis) trgovali skarabejima, amuletima i šauabti figurama kao i ostalom jeftinom robom egipatskog podrijetla. Ove predmete kao i vjerovanje u egipatske bogove oni su proširili Sicilijom, Sardinijom i

52) Kip je sadržavao sve Izidine atribute, a sama Kleopatra nazivana je novom Izidom. Vidi: GREEN, Peter, *Alexander to Actium - The Hellenistic age*, London 1993., 669

53) Hram se počeo graditi 48. g. pr. Kr. na području Cezarova foruma. Hram je imao osam korintskih stupova s prednje strane i devet sa uzdužne strane. Hramska prostorija nalazila se na povišenom podiju sa dva prilazna stubišta. Ispred podija nalazila su se dva četverokutna zdenca. Oba unutrašnja zida prostorije prekidala je šest stupova, a na njih se nadovezivala apsida gdje je stajala statua Venere roditeljice. U hramu su se nalazila i druga djela poput statua Cezara i Kleopatre. Hramske dekoracije potjecale su iz Trajanova vremena. Danas je od hrama vidljiv samo podij i tri korintska stupa. Vidi: *Das ganze Antike Rom*, Roma 1992. i *Rome, Eyewitness travel guides*, London 1997.

54) O elementima egipatske kulture u Dioklecijanovoj palači vidi: CONZE, A., *La sfinge di Amenhotep III in Spalato*, BASD, I., Spalato 1878.; STRZYGOWSKI, J., *Spalato, una tappa dell' arte romanica nel suo passaggio dall' Oriente nell' Occidente*, BASD, XXXVIII., Spalato 1908.; HOFFILLER, Viktor, *Dioklecijanova palača u Splitu*, Omladina, br. 1-3, Zagreb 1918.-1919., 37-42; BULIĆ, Franc & KARAMAN, Ljubo, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Zagreb 1927.; BULIĆ, Franc, *Car Dioklecijan i njegova palača i Split*, *Nova Evropa*, br. 3-4 11. II. 1927.; NOVAK, Grga, *Sfinge u Dioklecijanovoj palači*, *Novo doba*, br. 170, Split 1932., 2-3; KARAMAN, Ljubo, *Staroegipatska sfinga otkopana u Splitu*, *Jugoslavenski historijski časopis*, Ljubljana-Zagreb-Beograd 1937., 615-617; SELEM, Petar, *Stanje istraživanja sfinga carske palače u Splitu*, *Adriatica prae-historica et antiqua miscellanea Gregorio Novak dicata*, JAZU, Zagreb 1970.; SELEM, Petar, *Izidin trag*, Split 1997.

55) TURCAN, *Cults*, 128

Pirinejskim poluotokom.⁵⁶ Tijekom IV. i III. stoljeća pr. Kr. egipatska vjerovanja širila su se grčkim kolonijama, a vrhuncem prve faze širenja može se smatrati helenistički period.⁵⁷ Područjem Rimske Republike se šire od III. stoljeća pr. Kr., a vrhunac je dostignut u razdoblju Carstva tijekom I. i II. stoljeća naše ere.

Šauabti figure pronađene su na gotovo cijelom teritoriju Carstva, a najčešće se vezuju uz pojavu egipatskih kultova i kult istočnog boga Mitre. U manjem broju pronađeni su u Britaniji⁵⁸ i Tangeru⁵⁹. U Galiji ih nalazimo u Luteciji (Lutetia, Pariz)⁶⁰, Avignonu, Orangeu, Caderousseu, u blizini Anencija (Boutae) i Lyona, na području Rhone i Seine⁶¹. Pojedini primjerci pronađeni su u Nizozemskoj i Rajnskoj oblasti. U većem broju nalazimo ih u Italiji⁶², Dalmaciji⁶³, Panoniji⁶⁴ i Egejskom prostoru. Brojni primjerci nađeni su u istočnim provincijama Carstva.

Nalazi šauabtija u Dalmaciji i Panoniji

Za razliku od relativno česte potvrde egipatskih kultova, nalazi šauabti figura, naprotiv, razmjerno su rijetki. Raspored nalaza nije ravnomjeran: razmjerno su bogati u srednjoj Dalmaciji, a uglavnom vrlo rijetki u Panoniji.

Upravo ova rijetka i neodređena pojava šauabtija u evropskim provincijama dovela je do dva suprotna mišljenja u historiografiji. V. Wessetzky⁶⁵ tako tvrdi kako njihova uloga u vanegipatskim kultovima nije u potpunosti razjašnjena te ih pokušava vezati uz vojsku. P. Selem⁶⁶ ih vezuje uz velike cikluse egipatske religije koji se afirmiraju u rimskom vremenu (oziričko-izijački ciklus).

U Srednjoj Dalmaciji, u okolici Solina i na otocima nađeno je devetnaest šauabtija i dvije figure koje podsjećaju na šauabtije (pseudošauabti). Oni su danas pohranjeni u Arheološkom muzeju u Splitu (9), Arheološkom muzeju u Zagrebu (5) i u privatnim zbirkama (7). (Tablica I.)

56) Opširnije o ovim ranim vezama s Egiptom i širenju egipatskih clemanata Sredozemljem vidi u: HÖBL, G., *Beziehungen der ägyptischen Kultur zu Altitalien*, EPRO, 62, Leiden 1979., HÖBL, G., *Ägyptisches Kulturgut im phönikischen und punischen Sardinien*, EPRO, 102, Leiden 1986.; PADRO i PARCERISA, J., *Egyptian type documents from the Mediterranean Littoral of the Iberian Peninsula before the Roman Conquest*, EPRO 65, I-III., Leiden 1980-5.

57) TURCAN, *Cults*, 76

58) Jedan Frinotnu u Esscxu i jedan u Thorneyc u Buckinghamshireu. Vidi: HARRIS, E. J. R., *The Oriental cults in Roman Britain*, EPRO, Leiden 1965., 113, 114

59) SELEM, *Telegram*, 4

60) Nađene su dvije šauabti figure uz male statuete Izide, Ozirisa i Besa SELEM, Petar, *Egipatski bogovi u rimskom Iliriku*, ANUBIH – Centar za balkanološka ispitivanja, Godišnjak IX-7, Sarajevo 1972., 66, bilješka 87 (dalje: SELEM, *Egipatski bogovi*)

61) TURCAN, *Cults*, 101, 102

62) BUDISCHOVSKY, M.-C., *La diffusion des cultes isiaques autour de la Mer Adriatique*, EPRO 61, I., Leiden 1977. (dalje: BUDISCHOVSKY, *La diffusion*)

63) SELEM, Petar, *Izidin trag*, Split 1997. (dalje: SELEM, *Izidin trag*)

64) WESSETZKY, V., *Die ägyptischen kulte zur Römerzeit in Ungarn*, EPRO, Leiden 196.1 (dalje: WESSETZKY, *Die ägyptischen kulte zur Römerzeit in Ungarn*); SELEM, *Izidin trag*; SELEM, Petar, *Les Religions orientales dans la pannonie romaine – partie en Yougoslavie*, EPRO 85, Leiden 1980. (dalje: SELEM, *Pannonie romaine*)

65) WESSETZKY, *Die ägyptischen kulte zur Römerzeit in Ungarn*, 15

66) SELEM, *Egipatski bogovi*, 65, 66

U Arheološkom muzeju u Splitu nalazi se sedam šauabti figura i jedan pseudošauabti koji potječu s nepoznatih lokaliteta iz Srednje Dalmacije. (Tablica I)

Na Hvaru je pronađena jedna šauabti figura i jedan pseudošauabti. Obje figure odlomljenih su nogu ispod koljena što upućuje na rituale kakvih je bilo u Egiptu. (Tablica I.)

S područja Salone utvrđeno je da potječe jedanaest šauabti figura od različitog materijala, ali i jedan pseudošauabti. Danas se ove figure nalaze Arheološkom muzeju u Zagrebu⁶⁷ (5) i u privatnoj zbirci Carrara-Bratanić-Marović (6)⁶⁸. (Tablica I.)

U Arheološkom muzeju u Zagrebu nalazi se i jedan šauabti s područja Nina koji je početkom stoljeća proglašena falsifikatom.⁶⁹ (Tablica I.)

Na području Bosne i Hercegovine nađene su dvije šauabti figure u blizini Čitluka na nalazištu nekadašnje kolonije Claudia Aequum⁷⁰ i jedan 1930. prilikom iskapanja rimskog groba u Ostrovcu blizu Bihaća.⁷¹

Područje Panonije je arheološki istraženo razmjerno slabije od Dalmacije. Vjerojatno to doprinosi malobrojnosti nalaza šauabti figura, što ipak čudi ako se razmatra relativno velika proširenost raznih istočnih kultova na ovom području.⁷²

U Osijeku je 1954. godine otkriven jedan šauabti primjerak prilikom građevinskih radova.⁷³ On se danas čuva u Muzeju Slavonije u Osijeku.

Uloga šauabtija na našem području nije u potpunosti objašnjena. Vjerojatno se ona može vezati uz već prije spomenuti oziričko-izijački ciklus, ali se šauabti može javiti i kao običan magijski predmet, čija je osnovna funkcija sasvim zaboravljena, a koji je neki došljak iz Egipta prenio u ove krajeve. Svakako najvažniju funkciju ovih figura treba vezati uz magični čin mističnog posmrtnog obnavljanja pokojnika i njegovog uklapanja u svijet koji simboliziraju Izida i Oziris.

Jedan pseudošauabti s Hvara (zbirke Marchi)⁷⁴ dobro ilustrira koliko su šauabtiji slični Ozirisovim kipićima. Pseudošauabtiju je odlomljena glava, te je teško utvrditi radi li se o šauabtiju ili o Ozirisovom liku. Nedoumicu pojačava to što su prikazana dva atributa, motika

67) Pet figura s područja Solina uvedeni su u inventarnu knjigu Egipatske zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu pod inv. br. od 561 do 565. Navedeno je da se radi o predmetima iz zbirke Lanza. Predmeti su opisani kao stojeći kipovi Ozirisa od pečene zemlje. Uočivši u inventaru muzeja predmet s našeg područja koji još nije objavljen zamolio sam u proljeće 1999. kustosa dr. Igora Uranića za površnu analizu predmeta temeljom koje je utvrđeno da se radi o šauabti figurama. Predmeti u međuvremenu nisu podvrgnuti daljnjoj analiziran niti objavljeni.

68) SELEM, Egipatski šauabtiji iz zbirke Carrara-Bratanić, VAHD, LXV-LXVII (1963-1965.), Split 1971. 113, 114 (dalje: SELEM, Zbirka Carrara-Bratanić)

69) Figura je uvedena u inventarnu knjigu Egipatske zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu pod inv. br. 675. U knjizi se navodi da se radi o kipiću Ozirisa od pečene zemlje. Predmet je dar dr. Petra karlića iz Zadra 1912. godine. Prilikom analize 5 šauabtija iz Solina dr. Igor Uranić je u proljeće 1999. površnom analizom utvrdio da se radi o šauabtiju. Predmet nije dalje analiziran ni objavljen.

70) SELEM, Petar, Nekoliko zapažanja o difuziji egipatskih kultova po rimskoj Dalmaciji, VAHD, LXXII-LXXIII, Split 1979., 81, 82 (Dalje: SELEM, Nekoliko zapažanja); SELEM, Izidin trag, 93-95

71) Šauabti je Vesna Magdić iz Zagreba 22. rujna 1954. godine poklonila Arheološkom muzeju u Zagrebu. Izrađen je po uzoru na faraona Tutmozisa III. Vidi: Glavna inventarna knjiga Arheološkog muzeja u Zagrebu inv. br. 348. Šauabti nije upisan u Inventar Egipatske zbirke iste ustanove. Predmet nije analiziran ni objavljen.

72) U Mađarskoj su za razliku od samo jednog pronađenog primjerka s područja sjeverne Hrvatske nađena četiri šauabtija (dva prilikom istraživanja sarmatskih grobova). Dva šauabtija su otkrivena u Akvinku (vjerojatno su dospjela na ovaj teritorij u II. ili III. stoljeću), treći u Batu, a četvrti potječe iz Brigetija. Vidi: WESSETZKY, Die ägyptischen kulte zur Römerzeit in Ungarn, 15, 49, 53

73) DEGMEDŽIĆ, Ivica, Jedna egipatska statua, OZ, IV., Osijek 1954., 147, 148

74) SELEM, Nekoliko zapažanja, 83, 84

svojevrsna šauabtijima i Ozirisovo žezlo heka.⁷⁵ Prilično nečitak natpis u jednom stupsu nalazi se ispod pasa lika. Nedostatak glava otežava identifikaciju figurice, a pojava ratarske motike, natpisa i spektra heka povećava dvojbu. Uobičajeno je da glava šauabtija sadrži naglavak klaft dok Ozirisove figure sadrže krunu atef. P. Selem⁷⁶ smatra kako je ovo primjer kontaminacije gdje se miješaju dvije funkcije šauabtija: 1. zamjenik preminulog u poljodjelskim poslovima i 2. lik Ozirisa s kojim se pokojnik poistovjećuje nakon smrti. Ali, ovakve pojave vrlo su rijetke pa L. Speleers⁷⁷ smatra da ova figurica može preuzeti samo ulogu preminulog kao Ozirisa.

Šauabtiju od zeleno emajlirane zemlje koji je pronađen na otoku Hvaru (Kat. G. 1625 zbirke Arheološkog muzeja u Splitu) noge su prelomljene u visini koljena. Sačuvani dio kipića visok je 4,8 cm. Vrlo sličan šauabti sa slomljenim nogama pronađen je u Tangeru. Takav prijelom može biti slučaj jer se šauabti najlakše lome u visini koljena. No u Egiptu se primjenjivalo i ritualno lomljenje šauabtija u visini koljena. Čitav niz tako prelomljenih šauabtija pronađen je u nubijskom hramu u Solebu. Kulturno značenje ove pojave nije razjašnjeno. Ono se može dovesti u vezu sa starim egipatskim običajem da se kip slomi kako bi se spriječilo njegovo eventualno opasno djelovanje.⁷⁸

Šauabtiji koji su otkriveni na teritoriju Panonije i Dalmacije datiraju se od Srednjeg kraljevstva pa sve do propasti staroegipatske civilizacije. Izrađeni su od kamena vapnenca ili pečene zemlje. Najčešće su zelenkasto ili blijedozeleno emajlirani. Visina im varira od 4,8 do 17,4 cm, a prosječna je oko 11 cm. Šauabtiji s našeg područja uglavnom su proizvodi pučkog obrta i bez neke su veće estetske i umjetničke vrijednosti. Nedostatak podataka o okolnostima nalaza uglavnom onemogućava da se odredi kada su dopremljeni na jadransku obalu. Najvjerojatnije su preneseni stalnim kretanjima pomoraca, trgovaca, vojnika, robova i carskih službenika. Šauabti s kartušama vladara vjerojatno su dospjeli direktno ili iz druge ruke na naše tlo iz velikih serijskih radionica u Egiptu. Pronađeni primjerci različito su sačuvani, od cijelih očuvanih do oštećenih kojima nedostaje pojedini dio (najčešće dio nogu ispod koljena). Natpisi na šauabti figurama uglavnom su vrlo oštećeni i teško se razaznaju. Ipak može se raspoznati vrlo česta formula *shđ Wsir hm ntr*, u prijevodu "prosvijetljeni Oziris, sluga božji".⁷⁹ Ponekad je ispisana cijela, a ponekad djelomično. Uz nju se javljaju i kartuše s imenima faraona Tutmozisa III⁸⁰ i jednog Amenofisa⁸¹.

Šauabtiji kao element izvornog egipatskog zagrobnog kulta svakako pripadaju izijačko-oziričkom ciklusu oživljavanja poslije smrti. Ali nalaz dvije šauabti figure prilikom istraživanja sarmatskih grobova u Mađarskoj omogućuje pretpostavku da su predmeti starih civilizacija imali magijsku ulogu kod barbarskih naroda, iako oni uopće nisu poznavali njihovu izvornu ulogu. Možda su među plemenima uz granicu Carstva šauabtiji bili vrlo važna roba na Dunavu i Rajni zbog mogućeg magijskog učinka. Stoga pojavu šauabtija ne treba uvijek vezati u ozirisko-izijački ciklus nego i uz njihovu uporabnost pri raznim magijskim ritualima.

75) Tradicionalni atribut boga Ozirisa.

76) SELEM, Nekoliko zapažanja, 83, 84

77) SPELEERS, L., *Les Figurines funéraires égyptiennes*, Bruxelles 1923., 64

78) SELEM, Egipatski šauabtiji i amuleti, 133, 134

79) SELEM, Egipatski šauabtiji i amuleti, 126

80) Šauabti pod kataloškim brojem B 212 i B 213 iz zbirke Arheološkog muzeja u Splitu. Vidi: SELEM, Egipatski šauabtiji i amuleti, 126. Šauabti u liku Tutmozisa III. nalazimo i kod Ostrožca u blizini Bihaća. Vidi: Glavna inventarna knjiga Arheološkog muzeja u Zagrebu inv. br. 348.

81) SELEM, Egipatski šauabtiji i amuleti, 132

Šauabti i amuleti mogli su dobiti ulogu da štite od uroka, bolesti i slično. Mogli su služiti i pri zlonamjernim vraćanjima npr. pokušajima da se netko urekne. Naravno, postoji mogućnost da su šauabtiji bili samo jedan ukras u kućama bogatijih građana koji su takve egzotične primjerke starih kultura mogli platiti. Možda su šauabiji kako i čitav niz drugih sitnih predmeta egipatskog podrijetla bili samo običan suvenir koji su putnici donijeli iz Egipta. Budući da su okolnosti nalaza šauabtija uglavnom nepoznate ne mogu se točno utvrditi njihovi vlasnici pa je vrlo teško govoriti o populaciji i materijalnom statusu osoba koje su ih mogle posjedovati.

U radovima naših stručnjaka najčešće se dolazak šauabija na istočnu obalu Jadrana datira vremenskim periodom od I. do IV. st. poslije Kr. P. Selem u svojim radovima ostavlja mogućnost dolaska još u periodu grčke kolonizacije (IV. i III. st. pr. Kr.). Takvu mogućnost potvrđuju najnovija istraživanjima na području Bosne gdje je pronađeno još nekoliko predmeta egipatske provenijencije koji do sada nisu publicirani. Prema mišljenju bosanskih stručnjaka ovi predmeti došli su na prostor Ilirika još u vrijeme osnivanja grčkih kolonija na Jadranu u IV. stoljeću pr. Krista. Stoga ne bi trebalo odbaciti teoriju prema kojoj do prvih dodira s egipatskom kulturom upravo dolazi u ovom periodu, odnosno prije rimske vladavine Ilirikom kao što su to za područje Sardinije, Sicilije i Pirinejski poluotok dokazali G. Höbl i J. Padro i Parcerisa.⁸² Tezu također potvrđuju nalazi ptolomejskog i afričkog novca na području Bosne.⁸³

Kako je iz predočene tablice vidljivo, ne može se utvrditi točno vrijeme, mjesto i okolnosti nalaska velike većine naših šauabti figura. Gotovo svi nalazi potječu iz Srednje Dalmacije s otocima. To odražava činjenicu da je jadranski prostor bolje arheološki istražen od panonskog. Tek će buduća istraživanja potvrditi da li je riječ samo o slabijoj istraženosti panonskog pojasa ili šauabtija doista nije bilo na ovom prostoru. Do tada se ne mogu donositi zaključci o razlozima ovog nesrazmjera.

82) HÖBL, G., *Beziehungen der ägyptischen Kultur zu Altitalien*, EPRO, 62, Leiden 1979.; HÖBL, G., *Ägyptisches Kulturgut im phönikischen und punischen Sardinien*, EPRO, 102, Leiden 1986.; PADRO i PARCERISA, J., *Egyptian type documents from the Mediterranean Littoral of the Iberian Peninsula before the Roman Conquest*, EPRO 65, I-III., Leiden 1980-5.

83) TRUHELKA, Čiro, *Afrikanski novci od tuča (mjedi), nađeni na Vrankamenu kod Krupce*, GZM, I., Sarajevo 1889., 38-43; MIRNIK, Ivan, *Coin Hoards in Yugoslavia*, *British Archaeological Reports*, 95, 1981., 36-49; MIRNIK, Ivan, *Skupni nalazi novca iz Hrvatske III: Skupni nalaz afričkog brončanog novca i aca rude iz Štikade*, VAMZ, 3. s. XV, Zagreb 1982.; MIRNIK, Ivan, *Circulation of North African etc. currency in Illyricum*, *Arheološki vestnik*, 38, Ljubljana 1987.; MIRNIK, Ivan, *Le trésor monétaire de Bosanska Krupa*, *Proceedings of the XIth International Numismatic Congress Brussels September 8th-13th 1991.*, *Extrait du volume I*, Louvain-la-Neuve 1993. Veze između sjeverne Afrike i područja Bosne navodi i Gavro Manojlović 1923. godine iako ih ne dokumentira izvorima. Vidi: MANOJLOVIĆ, Gavro, *Povijest Staroga Orijenta*, Zagreb 1923.

Tablica 1.: Šauabti figure pronađene na hrvatskom povijesnom prostoru

VRSTA	NALAZIŠTE	OKOLNOSTI GOD.	ZBIRKA	PUBLIKACIJA, GOD.	BOJA/MATERIAL	VISINA	NAVPIS / FORMULA	OCUVAANOST	IKONOGRAFSKI OBLIK
Šauabti	Crilak?	nepoznate	FSS	VAMHD 1979., Tab. 1	zelikato emaljirana pečena zemlja	12,5 cm	u jednom okomitom stupcu / Vnt aith	figura i natpis ošice	primativan
Šauabti	Crilak?	nepoznate	FSS	VAMHD 1979., Tab. II, 1	sušica pečena zemlja	10,8 cm	sušica	ošice	primativan
Šauabti	Hvar	nepoznate	ZAMAD	VAMHD 1979., Sl. 1	pečena zemlja	12 cm	nećiljiv, natpis na prednjoj strani	nećiljiv natpis	mala epigrafska ploštica
Šauabti	Salona?	nepoznate, 1857?	AMIS	VAMHD 1969., Tab. XVII, 2-3	pečena zemlja	4,8 cm	u dva okomita stupca, nećiljivi / ad Vnt	prelomljen u visini koljena	primativan
Šauabti	Salona?	nepoznate	ZCB	VAMHD 1971., Tab. XXVII, 1-3	zelikato emajl	10,8 cm	u obliku slova T / ad Vnt	vrlo dobra	Klasični
Šauabti	Salona?	nepoznate	ZCB	VAMHD 1971., Tab. XXVIII, 1	zelikato emajl	9,2 cm	u obliku slova T / ad Vnt	izgubljen donji dio nogu	Klasični
Šauabti	Salona?	nepoznate	ZCB	VAMHD 1971., Tab. XXIX	zelikato emaljirana pečena zemlja	5,8 cm	u dva okomita stupca s obje strane figure	prelomljen u visini koljena	Klasični
Šauabti	Salona?	nepoznate	ZCB	VAMHD 1971., Tab. XXX	zelikato emaljirana pečena zemlja	6,4 cm	u dva okomita stupca s obje strane figure	izgubljen manji dio nogu	Klasični
Šauabti	Salona?	nepoznate	ZCB	VAMHD 1971., Tab. XXXI	zelikato emaljirana pečena zemlja	8,6 cm	natpis na leđima u dva okomita stupca / ad Vnt	dobra	vrlo širok u odnosu na visinu
Šauabti	Salona?	nepoznate	ZCB	VAMHD 1971., Tab. XXXIII, 2	bijelozeleni emajl	5,5 cm	natpis na leđima u jednom okomitom stupcu	fragment donjeg dijela	vrlo širok u odnosu na visinu
Šauabti	Srednja Dalmacija	nepoznate	AMIS	VAMHD 1969., Tab. XIX, 2	tamnozeleno patinirana pečena zemlja	14,9 cm	ošice, karta, jehang, Amemofia	šlav, prelomljen ispod grudi	Klasični, afričko obilježje
Šauabti	Srednja Dalmacija	nepoznate	AMIS	VAMHD 1969., Tab. XIV	zelikato emajl	13,8 cm	bezozelasti: ad Vnt hnt atf	vrlo dobra	Klasični
Šauabti	Srednja Dalmacija	nepoznate	AMIS	VAMHD 1969., Tab. XVI, 1	zeleno emaljirana pečena zemlja	14,1 cm	vertikalni / Sin-lpce-R	dobra, odijeljena bratca	Klasični
Šauabti	Srednja Dalmacija	nepoznate	AMIS	Čeligram 88, 1961.	nebojana pečena zemlja	16,5 cm	u osam paralelnih vodoravnih poprečno, kartala Turozoza III.	vrlo dobra	Klasični
Šauabti	Srednja Dalmacija	nepoznate	AMIS	VAMHD 1969., Tab. XVI, 2	tamnozeleno patinirana keramika	14,4 cm	u četiri paralelna vodoravna poprečno, kartala Turozoza III.	dobra	Klasični
Šauabti	Srednja Dalmacija	nepoznate	AMIS	VAMHD 1969., Tab. XVII, 1	tamnozeleno patinirana keramika	11,3 cm	u četiri paralelna vodoravna poprečno, kartala Turozoza III.	dobra	Klasični
Šauabti	Srednja Dalmacija	nepoznate	AMIS	VAMHD 1969., Tab. XVIII, 1-3	sušica granit	17,4 cm	natpis na leđima u jednoj koljeni / ad Vnt	šlav, prelomljen u visini koljena	Klasični
Šauabti	Srednja Dalmacija	nepoznate	AMIS	VAMHD 1969., Tab. XIX, 1	plava japana	6,1 cm	dva slova najpisa zrnastija	dobra	primativan
Šauabti	Ovajak	građevinski radovi, 1954.	MSO	GOZ 1954, fig. 1	zeleno emaljirana pečena zemlja	6,7 cm	redobilo hijeroglifski znakova	nedođaj donji dio nogu	Klasični
Šauabti	Ostrožac kraj Bihuač	iskopa vanje rimskog grobu,	AMZ	nije publikiran	nepoznato	?	uzre na stranom Turozoza III.	nije utvrđeno	nije utvrđeno
Šauabti	Salona?	nepoznate	AMZ	nije publikiran	pečena zemlja	10 cm	natpis na prednjoj i stražnjoj strani	jako ošice	nije utvrđeno
Šauabti	Salona?	nepoznate	AMZ	nije publikiran	pečena zemlja	9,5 cm	natpis na prednjoj i stražnjoj strani	dobra	nije utvrđeno
Šauabti	Salona?	nepoznate	AMZ	nije publikiran	pečena zemlja	9 cm	natpis na leđima	jako ošice, nema donji dio nogu	nije utvrđeno
Šauabti	Salona?	nepoznate	AMZ	nije publikiran	pečena zemlja	8,6 cm	sušica	dobra	nije utvrđeno
Šauabti	Salona?	nepoznate	AMZ	nije publikiran	pečena zemlja	8,8 cm	sušica	izgubljena stopala	nije utvrđeno
Šauabti	Nita?	nepoznate	AMZ	nije publikiran	pečena zemlja	13 cm	nije utvrđeno	nije utvrđeno	nije utvrđeno
Šauabti	Krzak kod Filipana	antefaksa iznad vrupa u jednom 90-oh	?	Ha, 2/1/96, (1998), d. 2	mojlička	?	nije utvrđeno	nije utvrđeno	nije utvrđeno

Summary

Shabti in Dalmatia and Pannonia

Mladen Tomorad

The author describes shabti figures in ancient Roman Empire provinces Dalmatia and Pannonia. In the first section he describes what is shabti and where is it used in ancient Egypt funeral customs. In the second part he describes connection between most common Egyptian cults and shabti figures and there spreading through out Roman Empire. The third section is dedicated to spreading of Egyptian cults through Roman provinces Dalmatia and Pannonia. In the fourth section author describes discoveries of shabtis in Dalmatia and Pannonia. In next, last section, the author describes society groups (seaman and sailors, merchants, custom officers, Roman administration officers, citizens, army troops and officers, slaves and freedmen) and Egyptians who are involved in spreading of shabtis through Dalmatia and Pannonia. Also, very interesting are the ways of this spreading what author tries to light up. Article contains 1 map Oriental cults and shabti figures in provinces Dalmatia and Pannonia and 1 table Shabti figures from Croatian historical territory.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA LIII
ZAGREB 2000.

UDK 93/99

ISSN 0351-2193

Historijski zbornik, god. LIII, str.1-283, Zagreb 2000.

Izdavač

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Redakcijski odbor

Mirjana Gross

Ivan Kampuš

Franko Mirošević

Ivica Prlender

Tomislav Raukar

Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik

Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:

ABC Clio

Historical Abstracts

America: History and Life

Adresa uredništva

Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske

Tisak:

Horetzky